

تعیین و تحلیل سطوح برخورداری نواحی روستایی استان زنجان

دکتر محمدرضا رضوانی* - دانشیار دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران

پذیرش مقاله: ۸۲/۸/۲۴

چکیده

بررسی و شناخت نواحی روستایی و تحلیل قابلیت‌ها و تنگنای آنها در فرایند برنامه‌ریزی توسعه روستایی اهمیت بسزایی دارد و امروزه آگاهی از امکانات و تنگنای نواحی روستایی، نوعی ضرورت جهت ارائه طرح‌ها و برنامه‌های توسعه محسوب می‌شود. تعیین و تحلیل سطوح برخورداری نواحی روستایی در زمینه‌های مختلف با استفاده از روش‌های کمی نقش مهمی در این فرایند دارد. در مقاله حاضر با بهره‌گیری از «شاخص ناموزون موریس» و استفاده از ۲۷ شاخص در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی به تعیین و تحلیل سطوح برخورداری دهستان‌های استان زنجان پرداخته شده است. نتایج مطالعات نشان دهنده تفاوت زیاد در سطوح برخورداری دهستان‌هاست؛ به طوری که ۱۲ دهستان از مجموع ۴۴ دهستان استان در همه زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی در سطوح «محروم» و یا «کمتر برخوردار» قرار دارند و تنها ۱۱ دهستان به طور نسبی توسعه یافته محسوب می‌شوند. امکانات محیطی، مجاورت و فاصله نزدیک با مراکز شهری، کانون‌ها و محورهای توسعه، محدوده‌های صنعتی و شبکه‌های زیربنایی عمده نقش مؤثری در سطوح برخورداری نواحی روستایی استان دارد. در راستای توسعه هماهنگ و متوازن نواحی روستایی، تقویت مراکز محلی اعم از شهرهای کوچک و مراکز روستایی، و همچنین ایجاد و تقویت کانون‌ها و محورهای جدید توسعه در نواحی محروم استان ضروری است.

واژگان کلیدی: توسعه روستایی، سطوح برخورداری، شاخص‌های توسعه، شاخص ناموزون موریس، محرومیت، استان زنجان.

مقدمه

در فرایند برنامه‌ریزی و توسعه نواحی روستایی، شناخت و تحلیل وضع موجود روستاها و بررسی امکانات و تنگنای آنها در زمینه‌های مختلف ضروری بوده و برنامه‌ریزان را در تعیین اهداف توسعه و مشخص کردن سیاست‌ها، خط‌مشی‌ها و راهکارهای دستیابی به آنها یاری می‌رساند. در این فرایند، تعیین سطوح برخورداری و توسعه نواحی روستایی و بررسی نقاط قوت و ضعف شرایط هر ناحیه در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی، زمینه تخصیص بهینه منابع و امکانات را برای توسعه هماهنگ، یکپارچه و متوازن روستاها فراهم می‌سازد. اصطلاح توسعه روستایی بر بهبود وضعیت اقتصادی و تغییرات اجتماعی مردم ساکن در نواحی روستایی دلالت دارد که به موجب آن، زمینه بهبود وضع درآمد، بهداشت،

*- Email: rezvani@ut.ac.ir

آموزش، تسهیلات آب آشامیدنی، عرضه انرژی، امکانات مسکن، تسهیلات حمل و نقل و ارتباطات در روستاها فراهم می‌آید (شبان ۲۰۰۰، ص ۱۰۳).

برای تعیین سطوح برخورداری نواحی روستایی، شاخص‌ها نقش مؤثری دارند. شاخص‌ها در واقع به عنوان نشانگرهایی هستند که فرایند جمع آوری، طبقه بندی و تجزیه و تحلیل اطلاعات و نتیجه‌گیری منطقی و به طور کلی جهت فعالیت‌ها را مشخص و از حیث مفهومی چارچوب مناسبی را برای هدف‌گذاری، تدوین، برنامه‌ریزی و ارزیابی فعالیت‌ها فراهم می‌سازند. برای تعیین سطوح برخورداری و توسعه نواحی روستایی، روش‌ها و مدل‌های متعددی وجود دارد که هر یک مزایا و معایب خاص خود را دارند. یکی از این مدل‌ها، «شاخص ناموزون موریس» است که با توجه به ترکیبی بودن و قابلیت گسترش و جایگزینی آن، در سطوح مختلف ملی، منطقه‌ای، شهری و روستایی کاربرد دارد. در این مقاله با استفاده از ۲۷ شاخص و متغیر در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی و بهره‌گیری از «شاخص ناموزون موریس» به سنجش و تعیین سطوح برخورداری و توسعه نواحی روستایی استان زنجان در سطح دهستان پرداخته شده و سپس به تحلیل آن اقدام گردیده است.

زمینه‌های نظری

اندیشمندان و صاحب‌نظران امر برنامه‌ریزی توسعه ناحیه‌ای و روستایی با ارائه دیدگاه‌ها و تئوری‌های خاص، هر کدام نابرابری‌های ناحیه‌ای و محلی را مطابق با موقعیت مکان و زمان خود مورد بررسی قرار می‌دهند. اقتصاددانان نئوکلاسیک، رشد و توسعه ناحیه‌ای را تحت تأثیر دو عامل مکانیسم تعادل و جابجایی می‌دانند که جریان آزاد منابع بین نواحی در یک سرزمین و یا کشور در بلندمدت، نوعی تعادل بین ناحیه‌ای را بوجود می‌آورد. «نتوکیرها» آن را وابسته به صادرات می‌دانند به طوری که با تقسیم اقتصاد ناحیه به دو بخش پایه و غیر پایه، توسعه نواحی را ناشی از بخش پایه دانسته و معتقدند که سایر فعالیت‌ها زائیده رشد و فعالیت‌های بخش پایه است (قره باغیان ۱۳۷۵، صص ۳۶۹-۳۶۴). «گونار میردال» علل نابرابری‌های ناحیه‌ای را مورد بحث قرار می‌دهد و آنرا ناشی از عوامل خارجی می‌داند که به دلیل انگیزه سودجویی شکل گرفته است و برتری اولیه و زمینه‌های تاریخی نواحی آن را شدت می‌دهد (گیلبرت و کاکلر ۱۳۷۵، ص ۶۴) «فرانسوا پرو» نحوه نگرش به توسعه را ناشی از قطب‌های رشد می‌داند که در مرحله اول با سرمایه‌گذاری کلان صنعتی در نواحی بزرگ واگرایی و نابرابری ایجاد می‌شود؛ و در مرحله دوم با انتشار تدریجی توسعه به سایر نواحی، همگرایی و برابری ایجاد می‌شود (ویلر و مولر ۱۹۸۶، صص ۶۲-۶۵). «جان فرید من» در سال ۱۹۷۵ با ارائه نظریه «مرکز - پیرامون» مرکز را به‌عنوان منشأ توسعه دانسته که با زایش توسعه در مرکز به پیرامون جریان می‌یابد (کلارک ۲۰۰۰، ص ۹). مطابق این نظریه، دو جزء اصلی نظام سکونتگاهی عبارتند از مرکز (به عنوان کانون قدرت سلطه) و پیرامون (به عنوان جزء وابسته به کانون مرکزی)؛ همچنین طبق این نظریه، رابطه مرکز با پیرامون یک رابطه استعماری بوده و سازمان اقتصادی ملی دارای فرایندی است که از چهار مرحله تشکیل شده است: مرحله پیش‌صنعتی، مرحله انتقالی، مرحله صنعتی و مرحله فراصنعتی.

در خصوص تحلیل و تبیین توسعه و توسعه نیافتگی نظریه‌های مختلفی از جمله نظریه‌های اقتصادی رشد و توسعه^۱، نظریه جامعه‌شناختی نوسازی^۲، نظریه‌های مارکسیست و نئومارکسیست^۳، پسا ساختارگرایی^۴، پسا توسعه گرایی^۵، پسا استعمارگرایی^۶ و همچنین نظریه توسعه طرفداری از حقوق زنان^۷ وجود دارد که در سطح جهانی و ملی به تبیین توسعه می‌پردازند (پیت ۱۹۹۹). نظریه‌های نوسازی، وابستگی و نئوکلاسیک از مشهورترین نظریه‌ها در این زمینه هستند (هادر ۲۰۰۰). اخیراً نیز رویکردهای نوینی در این زمینه مانند نقش جنبش‌های محلی، نقش و اهمیت سازمان‌های غیردولتی (NGOs)، موضوعات جنسیتی، عدالت و دموکراسی و مهم‌تر از همه محیط زیست و روابط محلی ارائه گردیده است. تغییر گرایشی نیز از نظریه‌های بزرگ مقیاس به تحلیل‌های در مقیاس‌های متوسط و یا کوچک در فرایند توسعه وجود دارد. برخی محققین رویکرد توسعه از پایین و رویکرد نیازهای اساسی را مورد تأکید قرار داده‌اند. رویکردی بر فقرزدایی و محور آن متمرکز است که در آن مردم بیش از مکان‌ها مورد تأکید قرار دارند. همچنین نظریه نوینی در مورد رشد مطرح شده که رشد درون‌زا را بیش از رشد برون‌زا مورد تأکید قرار می‌دهد (هادر ۲۰۰۰، ص ۱۶).

۳- روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع کاربردی و روش بررسی آن توصیفی و تحلیلی است. جامعه آماری ۴۴ دهستان استان زنجان با توجه به تقسیمات سیاسی - اداری سال ۱۳۷۸ است. به منظور تعیین سطوح برخورداری نواحی روستایی استان با توجه به مسئله امکان دسترسی به داده‌های لازم، ۲۷ شاخص و متغیر در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی تعیین گردید. داده‌های مورد نیاز از نتایج سرشماری‌های نفوس و مسکن سال‌های ۷۵-۱۳۴۵، سرشماری‌های کشاورزی سال‌های ۱۳۶۷ و ۱۳۷۲ و سرشماری کارگاه‌های صنعتی کشور در سال ۱۳۷۳ بدست آمده که این داده‌ها به‌طور یکجا از بانک اطلاعاتی «مرکز ده‌های ایران» تهیه گردید. پس از محاسبه شاخص‌ها و متغیرها، با استفاده از «شاخص ناموزون موریس» به تعیین و اندازه‌گیری سطوح برخورداری و توسعه نواحی روستایی استان زنجان پرداخته شد و به منظور استفاده از کاربردهای GIS در زمینه نمایش و تحلیل داده‌ها، نقشه استان به تفکیک دهستان‌ها در محیط Arc/View تهیه و پس از ورود داده‌های توصیفی در آن، نقشه‌های مورد نیاز برای تعیین و تحلیل سطوح برخورداری نواحی روستایی بدست آمد. ساختار کلی مدل مورد استفاده به شرح ذیل است:

$$y_{ij} = \frac{X_{ij} - X \min}{X \max - X \min}$$

-
- 1 - Economic theories of growth and development
 - 2 - Sociological theories of modernization
 - 3 - Marxist and neo-Marxist theories
 - 4 - Poststructuralism
 - 5 - Postcolonialism
 - 6 - Postdevelopmentalism
 - 7 - Feminist theories of development

Y_{ij} شاخص ناموزون برای متغیر i ام در واحد j ام؛

X_{ij} متغیر i ام در واحد j ام؛

X_{min} حداقل مقدار i ام؛

X_{max} حداکثر مقدار i ام؛

شاخص اصلی توسعه در این مدل عبارت است از:

$$D.I. = \frac{\sum_{i=1}^n y_{ij}}{n}$$

که n تعداد شاخص‌ها و متغیرهای مورد مطالعه است و $D.I.$ شاخص اصلی ضریب توسعه که مقدار آن بین صفر تا یک متغیر است؛ هر چه مقدار $D.I.$ بیشتر باشد، نشان دهنده درجه توسعه یافتگی بالاتر و هر چه مقدار آن کمتر باشد نشان دهنده درجه توسعه کمتر است.

شاخص‌ها و متغیرهای مورد استفاده عبارتند از:

۱- نرخ اشتغال در فعالیت‌های غیر کشاورزی

۲- نرخ اشتغال در جمعیت فعال (مرد و زن)

۳- نرخ اشتغال مردان در جمعیت فعال

۴- نرخ اشتغال زنان در جمعیت فعال

۵- نرخ باسوادی کل جمعیت

۶- نرخ باسوادی مردان

۷- نرخ باسوادی زنان

۸- سرانه واحدهای دامی خانوار

۹- تراکم تراکتور در هر یکصد هکتار زمین کشاورزی

۱۰- تراکم کمباین در هر یکصد هکتار زمین کشاورزی

۱۱- سرانه اراضی کشاورزی خانوار (هکتار)

۱۲- نسبت گاو و گوساله صنعتی به تعداد کل گاو و گوساله در دهستان

۱۳- تعداد موتور پمپ به ازاء هر یکصد هکتار زمین کشاورزی

۱۴- عملکرد محصول گوجه فرنگی در هر هکتار (کیلوگرم)

۱۵- عملکرد محصول جو در هر هکتار (کیلوگرم)

۱۶- عملکرد محصول گندم در هر هکتار (کیلوگرم)

۱۷- عملکرد محصول یونجه در هر هکتار (کیلوگرم)

- ۱۸- عملکرد محصول پیاز در هر هکتار (کیلوگرم)
- ۱۹- عملکرد محصول سیب زمینی در هر هکتار (کیلوگرم)
- ۲۰- عملکرد محصول انگور در هر هکتار (کیلوگرم)
- ۲۱- نسبت واحدهای مسکونی دارای مصالح بادوام
- ۲۲- نسبت واحدهای مسکونی ساخته شده بعد از سال ۱۳۵۵
- ۲۳- نسبت واحدهای مسکونی دارای بیش از سه تا پنج اتاق
- ۲۴- نسبت واحدهای مسکونی دارای برق
- ۲۵- نسبت واحدهای مسکونی دارای آب لوله کشی
- ۲۶- نسبت واحدهای مسکونی دارای تلفن
- ۲۷- نسبت واحدهای مسکونی دارای حمام

از آنجا که توسعه یافتگی دارای ابعاد مختلفی از جمله اجتماعی، اقتصادی و کالبدی است؛ در انتخاب متغیرها و شاخص‌ها سعی شده با توجه به مشکل دسترسی به داده‌ها، این ابعاد در نظر گرفته شود. به همین منظور از مجموع ۲۷ متغیر مورد مطالعه، متغیرهای ۱ تا ۷ به عنوان متغیرهای شاخص اجتماعی توسعه، متغیرهای ۸ تا ۲۰ (۱۳ متغیر) به عنوان متغیرهای شاخص اقتصادی توسعه و متغیرهای ۲۱ تا ۲۷ (۷ متغیر) به عنوان متغیرهای شاخص کالبدی توسعه در نظر گرفته می‌شوند.

یافته‌های تحقیق

با استفاده از ۲۷ شاخص و متغیر مورد مطالعه و به کارگیری شاخص ناموزون موریس، ضریب و رتبه برخورداری هر یک از دهستان‌ها در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی و همچنین سطوح کلی برخورداری محاسبه و تعیین گردیده و نتایج آن در جدول شماره (۱) نشان داده شده است. برای تفکیک و طبقه‌بندی سطوح برخورداری نواحی روستایی با توجه به ضریب برخورداری، دهستان‌های استان به چهار دسته شامل: برخوردار، نیمه برخوردار، کمتر برخوردار و محروم (حاشیه‌ای) طبقه‌بندی شده و جداول شماره (۱ تا ۴) سطوح برخورداری کلی، اقتصادی، اجتماعی و کالبدی دهستان‌ها را نشان می‌دهد.

دیگر یافته‌های تحقیق بیانگر آن است که ضریب برخورداری دهستان‌ها متفاوت بوده و از حداقل ۰/۱۹ تا حداکثر ۰/۶۷ نوسان دارد. در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی برخورداری دهستان‌ها، ضریب برخورداری دهستان‌ها به ترتیب ۰/۵۳ تا ۰/۱۴، ۰/۷۸ تا ۰/۱۰ و ۰/۹۴ تا ۰/۱۰ تغییر می‌کند. در واقع در زمینه کالبدی، نوسانات برخورداری دهستان‌ها بیشتر از زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی است. رتبه برخورداری هر یک از دهستان‌ها در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و کالبدی یکسان نبوده و تفاوت قابل ملاحظه‌ای با یکدیگر دارند.

جدول ۱- ضریب و رتبه برخورداری دهستان‌های استان زنجان به تفکیک ابعاد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی

رتبه	ضریب برخورداری کلی دهستان	رتبه	ضریب برخورداری کالبدی	رتبه	ضریب برخورداری اجتماعی	رتبه	ضریب برخورداری اقتصادی	دهستان	رتبه
۲	۰/۵۴	۱۱	۰/۴۶	۲	۰/۶۳	۱	۰/۵۳	خرمدره	
۱۱	۰/۴۱	۹	۰/۴۹	۱۰	۰/۵۲	۳۱	۰/۲۲	صایین قلعه	
۳	۰/۵۲	۵	۰/۶۱	۵	۰/۵۸	۴	۰/۳۸	سلطانیه	
۵	۰/۴۹	۳	۰/۶۲	۸	۰/۵۶	۱۴	۰/۳۰	سنبل آباد	
۱۶	۰/۳۶	۸	۰/۵۵	۲۱	۰/۴۰	۴۳	۰/۱۳	گوزلدرة	
۶	۰/۴۷	۴	۰/۶۲	۹	۰/۵۶	۲۴	۰/۲۵	ابهرود	
۱	۰/۶۷	۱	۰/۹۴	۱	۰/۷۸	۱۵	۰/۳۰	حومه ابهر	
۱۳	۰/۳۹	۷	۰/۵۶	۱۵	۰/۴۴	۴۰	۰/۱۸	درسجین	
۱۲	۰/۴۰	۱۰	۰/۴۸	۱۱	۰/۴۹	۲۵	۰/۲۵	دولت آباد	
۹۰	۰/۴۲	۶	۰/۵۹	۲۹	۰/۳۳	۷	۰/۳۵	شیوانات	
۳۲	۰/۲۹	۲۸	۰/۳۲	۴۴	۰/۱۴	۲	۰/۴۲	قشلاقات افشار	
۲۰	۰/۳۴	۳۱	۰/۳۰	۲۲	۰/۴۰	۹	۰/۳۴	بزینه رود	
۳۰	۰/۳۰	۳۶	۰/۲۴	۳۰	۰/۳۳	۸	۰/۳۵	زربینه رود	
۱۷	۰/۳۶	۱۲	۰/۴۶	۲۴	۰/۳۸	۲۰	۰/۲۶	آغبلانغ	
۱۵	۰/۳۸	۲۱	۰/۳۵	۱۴	۰/۴۵	۶	۰/۳۵	سجاسرود	
۱۹	۰/۳۵	۱۸	۰/۴۲	۳۱	۰/۳۳	۱۰	۰/۳۲	حومه خدابنده	
۲۲	۰/۳۳	۲۵	۰/۳۴	۲۳	۰/۴۰	۲۶	۰/۲۵	خرارود	
۳۵	۰/۲۷	۳۳	۰/۲۸	۲۵	۰/۳۵	۳۶	۰/۲۰	سهرورد	
۱۴	۰/۳۹	۱۷	۰/۴۳	۱۲	۰/۴۸	۲۱	۰/۲۶	کرسف	
۳۱	۰/۲۹	۳۴	۰/۲۶	۱۹	۰/۴۲	۳۴	۰/۲۱	انگوران	
۲۳	۰/۳۳	۱۴	۰/۴۵	۳۳	۰/۳۲	۲۹	۰/۲۴	قلعه جوق	
۲۶	۰/۳۲	۱۹	۰/۴۰	۳۵	۰/۳۱	۲۷	۰/۲۵	ایجرود بالا	
۲۸	۰/۳۰	۲۲	۰/۳۵	۳۴	۰/۳۱	۲۲	۰/۲۶	ایجرود پایین	
۲۹	۰/۳۰	۲۳	۰/۳۵	۱۸	۰/۴۲	۴۴	۰/۱۳	سعید آباد	
۲۵	۰/۳۲	۱۵	۰/۴۴	۴۰	۰/۲۸	۲۳	۰/۲۶	چاپاره بالا	
۳۸	۰/۲۵	۴۰	۰/۱۸	۲۶	۰/۳۵	۳۰	۰/۲۴	چاپاره پایین	
۲۴	۰/۳۳	۳۹	۰/۱۹	۱۷	۰/۴۳	۳	۰/۳۸	زنجانرود پایین	
۳۴	۰/۲۸	۲۶	۰/۳۳	۳۲	۰/۳۳	۳۸	۰/۱۹	غنی بیگلو	
۱۰	۰/۴۲	۲۰	۰/۳۹	۳	۰/۶۰	۱۶	۰/۲۹	آب بر	
۳۳	۰/۲۸	۴۴	۰/۱۰	۱۳	۰/۴۷	۱۷	۰/۲۹	چورزق	
۴۲	۰/۲۳	۴۱	۰/۱۷	۲۷	۰/۳۴۷	۴۱	۰/۱۸	درام	

۱۸	۰/۳۶	۲۷	۰/۳۳	۲۰	۰/۴۱۷	۵	۰/۳۶	دستجرده
۴	۰/۵۰	۲	۰/۶۳	۷	۰/۵۶۹	۱۲	۰/۳۲	گیلوان
۴۴	۰/۱۹	۴۳	۰/۱۳	۳۷	۰/۲۹۷	۴۲	۰/۱۷	اوریاد
۴۳	۰/۲۱	۴۲	۰/۱۶	۴۱	۰/۲۷	۳۷	۰/۲۰	قرل گچیلو
۴۰	۰/۲۴	۳۸	۰/۲۳	۳۸	۰/۲۹	۳۲	۰/۲۲	ماهانشان
۰۸	۰/۴۳	۱۶	۰/۴۴	۴	۰/۶۰	۱۸	۰/۲۷	بناب
۲۷	۰/۳۱	۲۴	۰/۳۴	۲۸	۰/۳۴	۲۸	۰/۲۵	بوغداکندی
۳۷	۰/۲۶	۳۲	۰/۳۰	۳۹	۰/۲۹	۳۹	۰/۱۹	تهم
۷	۰/۴۵	۱۳	۰/۴۶	۶	۰/۵۸	۱۳	۰/۳۱	زنجارود بالا
۳۹	۰/۲۵	۳۷	۰/۲۴	۳۶	۰/۳۱	۳۵	۰/۲۱	قره پشتلوی بالا
۴۱	۰/۲۳	۳۵	۰/۲۶	۴۲	۰/۲۳	۳۳	۰/۲۲	قره پشتلوی پایین
۳۶	۰/۲۷	۳۰	۰/۳۲	۴۳	۰/۱۸	۱۱	۰/۳۲	قلتوق
۲۱	۰/۳۴	۲۹	۰/۳۲	۱۶	۰/۴۳۸	۱۹	۰/۲۷	معجزات

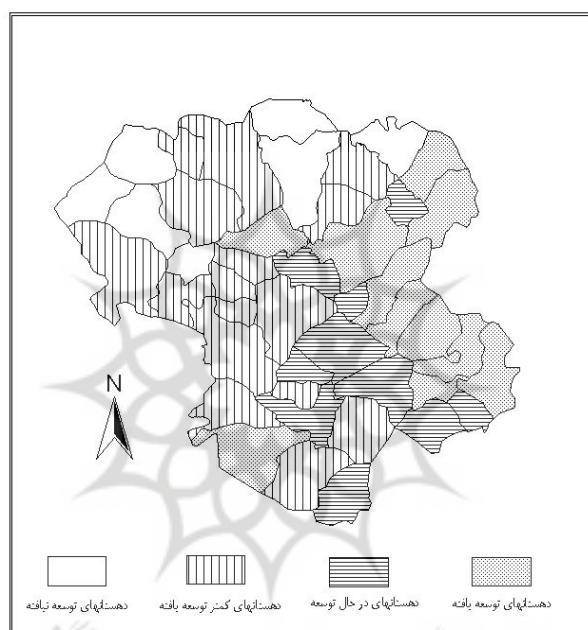
جدول ۲- میانگین تفاوت رتبه برخورداری دهستان‌های استان زنجان در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و کالبدی با یکدیگر

میانگین	برخورداری کالبدی	برخورداری اجتماعی	برخورداری اقتصادی	برخورداری کلی	شرح
۶/۷	۵/۱	۵/۷	۹/۳	—	برخورداری کلی
۱۰/۸	۱۱/۵	۱۱/۶	—	۹/۳	برخورداری اقتصادی
۹/۰۳	۹/۸	—	۱۱/۶	۵/۷	برخورداری اجتماعی
۸/۸	—	۹/۸	۱۱/۵	۵/۱	برخورداری کالبدی
۸/۸	۸/۸	۹/۰۳	۱۰/۸	۶/۷	میانگین

همان‌طور که جدول شماره (۲) نشان می‌دهد، میانگین تفاوت رتبه برخورداری دهستان‌ها در ابعاد مختلف برخورداری ۸/۸ است که بیشترین رتبه برخورداری اقتصادی با ۱۰/۸ و کمترین آن مربوط به رتبه برخورداری کالبدی با ۸/۸ می‌باشد. میانگین تفاوت رتبه کلی با ابعاد دیگر ۶/۷ می‌باشد که پائین بودن آن به این علت است که رتبه کلی برخورداری، خود میانگین سایر ابعاد برخورداری می‌باشد. به‌طور کلی از آنجا که شاخص‌ها و متغیرهای اقتصادی مورد استفاده عمدتاً مربوط به فعالیت کشاورزی است و تغییرات آن تحت تأثیر شرایط محیطی قرار دارد، هماهنگی کمتری با دیگر شاخص‌ها دارد. همچنین میانگین تفاوت رتبه برخورداری دهستان‌ها در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی با یکدیگر حدود ۱۱ است. چنین تفاوتی این نکته را به ذهن متبادر می‌سازد که برخورداری دهستان‌ها در ابعاد مختلف با یکدیگر هماهنگ نیست و به عبارتی، توسعه هماهنگ و متوازن در دهستان‌ها وجود ندارد.

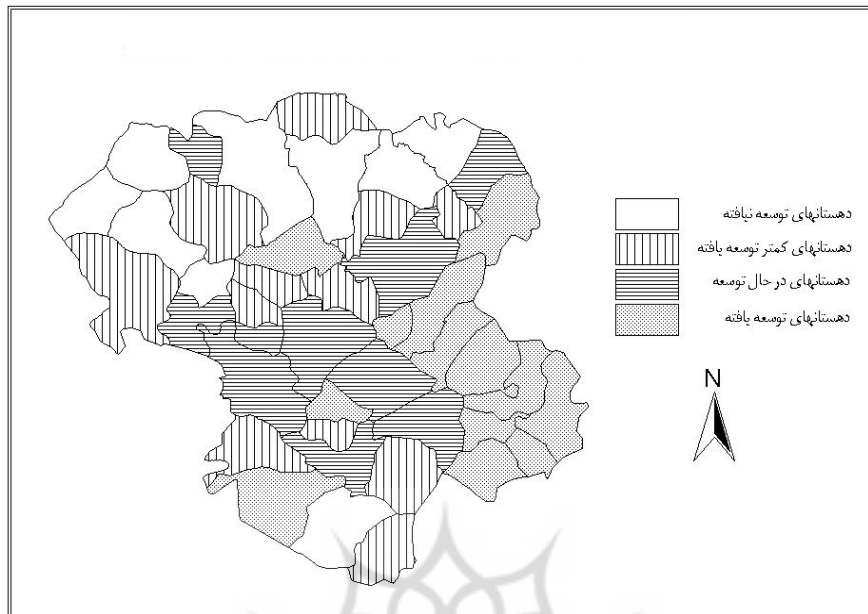
در مورد تحلیل سطوح برخورداری دهستان‌ها، همان‌طور که نقشه شماره (۱) نشان می‌دهد، دهستان‌های «برخوردار» و «نیمه برخوردار» عمدتاً در نیمه شرقی استان و دهستان‌های «کمتر برخوردار» و «محروم» عمدتاً در نیمه غربی استان استقرار دارند. به‌طور خاص از مجموع یازده دهستان «برخوردار»، شش دهستان در شهرستان ابهر، دو دهستان در شهرستان طارم، دو دهستان در شهرستان زنجان و یک دهستان در شهرستان خدابنده استقرار دارد.

نقشه ۱- سطوح برخورداری نواحی روستایی استان زنجان

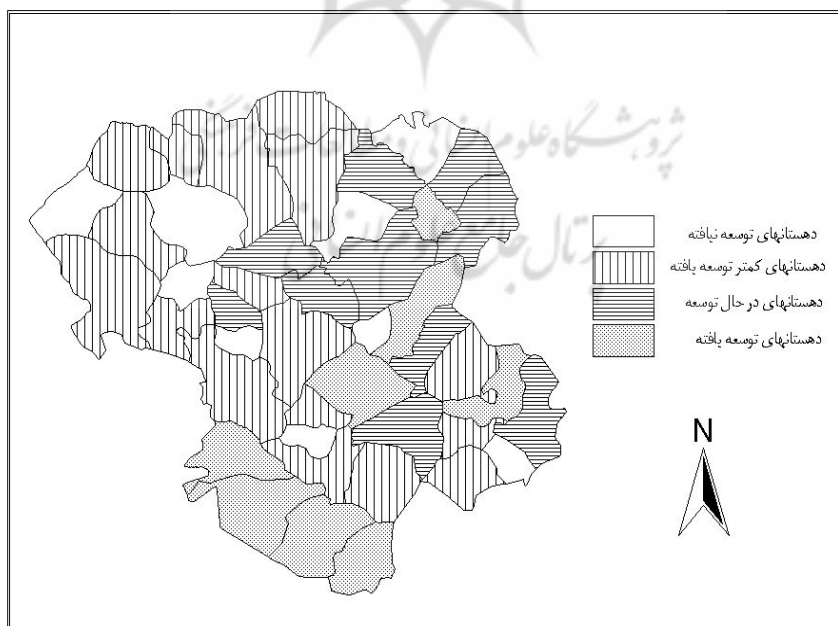

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نقشه ۲- سطوح برخورداری اقتصادی نواحی روستایی استان زنجان

نقشه ۳- سطوح توسعه یافتگی اقتصادی نواحی روستایی استان زنجان

نقشه ۴- سطوح برخورداری کالبدی نواحی روستایی استان زنجان

توسعه یافتگی نسبی نیمه شرقی به ویژه دهستان‌های واقع در محور شهرهای تاکستان - ابهر و زنجان (که محور اصلی توسعه استان را تشکیل می‌دهند) در مقایسه با دهستان‌های واقع در غرب استان دلایل مختلفی دارد. یکی از این دلایل، استقرار و گسترش صنایع در این محور است. وجود چند شهرک و منطقه صنعتی نقش مؤثری در برخورداری نسبی دهستان‌های واقع در این محور و حاشیه آن داشته است. استقرار راه‌های مهم ارتباطی، راه آهن و دیگر شبکه‌های زیربنایی از جمله برق و خطوط لوله انتقال فرآورده‌های نفتی و گاز از دیگر مزایای دهستان‌های واقع در شرق و شمالشرق استان است که باعث برخورداری بیشتر آنها گردیده است. فاصله نزدیک دهستان‌های برخوردار با شهرهای مهم قزوین و زنجان و حتی شهرهای خرمدره و ابهر از دیگر عوامل تأثیر گذار در سطوح برخورداری است؛ این نکته با توجه به نقش شهرها و کارکردهای شهری در توسعه روستایی قابل توجه است.

در مجموع، تفاوت سطوح برخورداری دهستان‌های استان بیشتر با نظریه مرکز - پیرامون قابل تبیین است. موقعیت حاشیه‌ای و پیرامونی دهستان‌های غربی، جنوبی و شمالغربی نسبت به کانون‌ها و محورهای توسعه استان گواه این موضوع است.

خلاصه و نتیجه گیری

به طور کلی نتایج مطالعات نشان می‌دهد که سطوح برخورداری دهستان‌های استان زنجان با یکدیگر متفاوت است. با توجه به ضریب کلی برخورداری، برخوردارترین دهستان (حومه ابهر) نسبت به محروم‌ترین دهستان (قزل گچیلو) حدود ۳/۵ برابر برخوردارتر است. تفاوت سطوح برخورداری در زمینه‌های کالبدی و اجتماعی بیشتر از زمینه اقتصادی است. مجاورت و فاصله نزدیک با مراکز شهری، نواحی صنعتی، کانون‌ها و محورهای اصلی توسعه نقش مؤثری در سطوح برخورداری دهستان‌ها داشته است. عدم دسترسی به داده‌های محیطی در سطح دهستان به لحاظ عدم تطبیق این داده‌ها با محدوده‌های اداری - سیاسی باعث می‌شود که نتوان در مورد نقش عوامل محیطی در سطوح برخورداری دهستان‌ها اظهار نظر دقیقی ارائه کرد؛ ولی با توجه به وابستگی زندگی روستایی به فعالیت کشاورزی و تأثیرپذیری شدید این فعالیت از شرایط محیطی، مسلماً عوامل طبیعی نقش مؤثری در سطح برخورداری دهستان‌ها دارد.

در فرایند توسعه روستایی هر چند ارتقاء کلی همه نواحی روستایی مهم است، ولی توجه به نواحی روستایی محروم و کمتر برخوردار در راستای تأمین نیازهای اساسی آنها و همچنین تعدیل تفاوت‌ها در سطوح برخورداری آنها اهمیت بیشتری دارد. در استان زنجان نیز هرچند همه دهستان‌های استان در فرایند توسعه خود به تهنه و اجرای طرح‌های متناسب با نوع و سطح محرومیت نیاز دارند، ولی دوازده دهستان از مجموع دهستان‌ها به دلیل این که در همه ابعاد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی در وضعیت «کمتر برخوردار» و یا «محروم» قرار دارند، اولویت بیشتری برای اجرای برنامه‌های توسعه هدفمند دارا می‌باشند. این دوازده دهستان عبارتند از: اورباد، ماهنشان، قزل گچیلو، غنی بیگلر (شهرستان ماهنشان)، تهم، قره پشتلوی بالا، قره پشتلوی پایین، بوغدا کندی (شهرستان زنجان)، درام (شهرستان طارم)، خراود و سهرورد (شهرستان خدابنده). در مجموع با توجه به عوامل مؤثر در سطوح برخورداری نواحی روستایی استان و در راستای توسعه و برخورداری هماهنگ و یکپارچه این نواحی، علاوه بر ضرورت تمرکززدایی در سطح کلان در زمینه‌های صنعتی، شهری و زیربنایی، تمرکزگرایی در سطح خرد نیز از طریق تقویت مراکز شهری کوچک و مراکز روستایی، ایجاد و تقویت کانون‌های توسعه در نواحی محروم و کمتر برخوردار، ایجاد محورهای جدید توسعه در سطح استان و همچنین تقویت محورهای ضعیف موجود نقش مؤثری در این فرایند خواهد داشت.

منابع و مأخذ:

- ۱- قره باغیان، مرتضی (۱۳۷۵)، اقتصاد رشد و توسعه، نشر نی، تهران.
- ۲- گیلبرت، آلن و ژوزف کاگلر (۱۳۷۵)، شهرها، فقر و توسعه (شهرنشینی در جهان سوم)، ترجمه پرویز کریمی، انتشارات شهرداری تهران.
- ۳- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری‌های نفوس و مسکن استان زنجان در سال‌های ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵.
- ۴- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری‌های کشاورزی کشور (استان زنجان) در سال‌های ۱۳۶۷ و ۱۳۷۲.
- ۵- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری کارگاه‌های کشور (استان زنجان) در سال ۱۳۷۳.
- 6- Clark, D., 2000, Urban World/Global City, Routledge, London.
- 7- Harvet, J., 1996, Urban Land Economic, London.
- 8- Hodder, R., 2000, Development Geography, Routledge, London.
- 9- Peet, R., 1999. Theories of Development, The Guilford press, London.
- 10- Shaban, A., Bhole, L.M., 2000, Regional Disparities in Rural Development in India, Journal of Rural Development, vol. 19 (1), pp. 103-117, NIRD, Hyderabad.
- 11- Wheeler, J., Muller, P., 1986, Economic Geography, John wiley and sons, Inc, camuca.